

Nagy Dóra – Schrek Katalin

Konferencia Bethlen Gábor egyházpolitikájáról

Négyszáz éve, hogy erdélyi fejedelemmé választották Bethlen Gábort. A kolozsvári országgyűlés 1613. október 23-án hozott döntésének évfordulója alkalmából mind határon innen, mind határon túl megfogalmazódott a méltó ünnepelés gondolata. A jubileumhoz kötődően számos konferenciát és kiállítást rendeztek. Az első nagyszabású program a Miskolci Egyetem Történettudományi Intézete, a Miskolci Akadémiai Bizottság Történelemtudományi és Néprajzi Szakbizottsága, valamint a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének „Kora újkori magyar emlékezeti helyek” kutatócsoportja által szervezett, 2012. május 2–3-án tartott *Bethlen Gábor képmása* elnevezésű konferencia volt. Az emlékév hivatalos megnyitójára azonban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában került sor, ahol 2013. szeptember 17-én rendezték meg a *Bethlen Gábor és kora* elnevezésű tudományos konferenciát. Ugyanekkor – az eseményhez kötődően – indítottak újtjára egy tematikus vándorkiállítást is. Ehhez kapcsolódott október 3-án a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára által rendezett önálló konferenciája *Bethlen Gábor és a Partium* témakörében.

A Bethlen-évhez kötődő konferenciák sorában a legkiemelkedőbb rendezvény a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének közös szervezésében lebonyolított *Bethlen Gábor és Európa* című, október 24–26 között Kolozsvárt tartott nemzetközi konferencia volt. A konferencia Bethlen Gábor művészettörténeti és régészeti, valamint írott örökségét érintette, de vizsgálta a fejedelem emlékezetét, illetve a történetírásban elfoglalt helyét is. Bethlen Gábor kapcsán megemlékeztek az udvartörténetről, a kormányzat- és a gazdaságpolitikáról, továbbá a fejedelem és a városok kapcsolatáról.

Novemberben ismét Budapesten került sor újabb konferenciára. Ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum adott otthont az *Erdélyország Európában. Az erdélyi fejedelemség külkapcsolatai Bethlen Gábor korában* elnevezésű emlékülésnek, valamint *A kód: Bethlen 1613* című kiállításnak. A Magyar Tudományos Akadémia Székházában pedig szintén emlékülést rendeztek „*Én felőlem jól emlékezni meg ne szűnjetek...*” címmel.

Az említett programok sorához kapcsolódik, és mintegy le is zárja azt a *Bethlen Gábor egyházpolitikáját* középpontba állító, a Debreceni Református Kollégium Dísztermében tartott kétnapos konferencia. A december 12–13. között zajló rendezvényre a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája, az Erdélyi Református Egyházkerület, a Tiszántúli Református Egyházkerület, a Debreceni Református Kollégium és Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata együttműködése révén került sor.

A köztudatban az erdélyi fejedelmek, főként Bethlen Gábor egyházpolitikája úgy él, mint a vallási tolerancia letéteményese. Az erdélyi rendek a tordai országgyűlésen 1568-ban iktatták törvénybe a szabad vallásgyakorlatot, melynek értelmében a református, a katolikus és az evangélikus bevett vallások közé emelkedett az unitárius is. Ugyanakkor ez nem jelentett teljes vallási egyenlőséget, elég csak a szombatosokra gondolni, akiket a nagyfejedelem idején is üldöztek. Már az *Erdély története* című háromkötetes munkában is megfogalmazódott a református hit elsődlegessége: „Az egyháziak társadalmi súlya is valószínűleg közvetlenül a falvakban élő magasan képzett prédikátorok és tanítók hatása nyomán gyarapszik. Amint pedig e súly gyarapítása a fejedelmi egyházpolitika alapelvevé válik, a leglátványosabb változás következik be az értelmiség sorsában a 17. század első felében (...) a fejedelem minden ideológiai és társadalmi összecsapásban a hivatalos református egyházat támogatja. Viszonyásul ugyanezt várja, kiállást a központi hatalom intézkedései, sőt szándékai mellett.”¹ Bethlen Gábor egyházpolitikájáról pedig a következő sorok olvashatók: „Kialakít maga körül egyházi értelmiségiekből egy jól felhasználható és tevékeny csoportot. (...) Végeredményben úgy működnek, mint familiárisok. Másutt birtokokat oszt az uralkodói kegy, Erdélyben egyházi hivatalokat.”² Bár Erdély egyháztörténetére vonatkozóan korábban is folytattak már vizsgálatokat, fontos hangsúlyozni, hogy átfogó mű még nem született ebben a témakörben.

A konferenciát Fekete Károly, a Debreceni Református Kollégium Igazgatótanácsának elnöke nyitotta meg, kiemelve, hogy Bethlen Gábor a kollégium igazi jótévője volt. Az első napon az ülés elnöke Papp Klára professzorasszony, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetének igazgatója volt.

1 Makkai László (szerk.): *Erdély története három kötetben II. 1606–1830*. Budapest, 1987. 770.

2 Uo.

Az előadások jellegét tekintve három csoport különíthető el. Az első nagyobb egységet a Bethlen-féle egyházpolitikát általánosságban vizsgáló előadások alkották. Buzogány Dezső, a Kolozsvári Protestáns Intézet professzora, a második ülésnap levezető elnöke Bethlen Gábor vallási toleranciájáról beszélt, kiemelve azt, hogy a fejedelem felekezete általában előnyt élvezett a többi egyházzal szemben. Véleménye szerint a türelmet gyakran az aktuális politikai kényszer vívta ki. Az előadó ugyanakkor hangsúlyozta, hogy Bethlen Gábor a teljes uralkodása alatt toleráns maradt és elejét vette az egyes vallási felekezetek közötti viszálykodásnak is. Buzogány Dezső előadásában a bevett vallások (evangélikus, katolikus, református, unitárius), a megtúrt vallások (pl. görög katolikus, ortodox), valamint a tiltott vallások (pl. szombatosság, anabaptizmus) és a fejedelem kapcsolatára egyaránt kitért. Ana Dumitran – a gyulafehérvári Egyesült Nemzeti Múzeum munkatársa – előadásában az erdélyi románok 17. századi egyházával foglalkozott. Bethlen Gábor 1614-ben kiterjesztette a magyar kálvinista papok privilégiumait a Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok vármegyében élő ortodox papokra. Az előadó kiemelte, hogy az intézkedés távlati célja a román lakosság kálvinista hitre térítése volt. Ana Dumitran mindemellett részletesen foglalkozott az 1627. évi román egyházi zsinat határozataival is.

Az előadók második csoportját azok alkották, akik a bethleni egyházpolitikát regionális bontásban vizsgálták. Balogh Judit, a Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének docense a fejedelem egyházpolitikáját a Székelyföld vonatkozásában vizsgálta, kitérve Erdély felekezeti sokszínűségére. Szerinte Bethlen Gábor reformátussága tudatos választás volt. Az előadó arra a következtetésre jutott, hogy a fejedelem Erdélyből református államot akart létrehozni, ezzel pedig megkérdőjelezte a nevéhez fűződő vallási toleranciát. Kiemelte, hogy Bethlen Gábor támogatta a református képzést, mert egy református elitet szeretett volna létrehozni, ugyanakkor arra is utalt, hogy a belpolitikában általában katolikusokat alkalmazott, mert az őt körülvevő embereket nem a hit vagy a felekezet, hanem a tudás és a megbízhatóság alapján választotta ki. Tóth Levente, a kolozsvári Pokoly Társaság kutatója a Bethlen családnak az Udvarhelyi Református Egyházmegyében betöltött szerepéről beszélt. Részletesen bemutatta a bethleni Bethlen család egyháztámogató tevékenységét, mely az egyházigazgatás és a gyülekezetszervezés mellett a gimnázium- és templómépítésre is kiterjedt. Mindebben jelentős szerepe volt Bethlen Jánosnak, aki a felügyelő gondnokság mellett aktív patrónusi funkciót is vállalt. Végül Kónya Péter, az Eperjesi Egyetem professzora a Sáros vármegyei evangélikus iskolák Bethlenkori helyzetét vizsgálta. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a megye soha nem volt a fejedelem birtokában. Az előadó bemutatta a reformáció időszakában végbement iskolafejlődést és a Bethlen Gábor alatti bártfai rektorok névsorát. Beszélt a korábbi iskolák gimnáziumokká alakulásának folyamatáról, valamint a vidéki parókiái iskolák jelentőségéről.

Az utolsó egységet a speciális témát bemutató történészek előadásai alkották. Molnár B. Lehel – a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára vezetője – előadását Bethlen Gábor papjáról, Keserői Dajka Jánosról és a háromszéki unitáriusokról Szabadi István, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának igazgatója tolmácsolta. Az előadásban szó esett az 1614. évi medgyesi országgyűlés vallási rendeleteiről, valamint az ugyanabban az évben a háromszéki unitárius és református papoknak kiadott fejedelmi privilégiumlevélről, melynek értelmében mentesítette őket többek között a hadszolgálat vagy a javaik utáni adófizetés alól. Az előadásból nyilvánvalóvá vált, hogy Háromszéken eleve jelentős volt a reformátusok aránya és nem Keserői Dajka János tevékenységének köszönhetően vált azzá.

Dáné Veronka, a Debreceni Egyetem Történettudományi Intézetének adjunktusa a lelkészutódok helyzetének rendezésével foglalkozott. Bocskai István 1605. évi oklevélben mentesítette a protestáns lelkészek és özvegyek árváit a teherviselés alól, majd 1606-ban az erdélyi lelkészek családjainak szóló nemeslevelet adott ki. Az 1629. évi privilégiumlevél azonban már Erdély és a Partium minden felekezeti papjának utódait érintette, ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy ez igazából csak a református lelkészek gyermekeinek jelentett igazi kiváltságot. Az előadó szerint Bethlen Gábor egyfelekezeti állam kialakítására törekedett. Ennek megfelelően a fejedelem a többi felekezetről nem sokat tett, de ami igazán fontos, ellenük sem hozott intézkedéseket.

Sipos Gábor, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének docense a lelkészcsaládok 17. századi jogállásának problémáját járta körül. Bemutatta, hogy a tiszteletes asszonyok általában a birtokos rétegből kerültek ki, valamint kiemelte azt, hogy a lelkészek özvegyeire csupán addig vonatkozott az adómentesség, amíg férjhez nem mentek. Maguk a lelkészek, valamint lelkészutódok igyekeztek saját jogukon is nemességet szerezni, mert nem akartak csak Bethlen oklevelére támaszkodni. Ezt a célt szolgálta a fiúgyermek taníttatása is, ami különösen fontosnak bizonyult, hiszen a fejedelem adománylevele a gyakorlatban nem feltétlenül jelentett automatikus nemességet. Szabadi István a Partiumban vizsgálta a lelkészutódok kiváltságainak érvényesítését úgy, hogy közben magának a privilégiumlevélnek az utótörténetét is felelevenítette az 1642-es gyulafehérvári rendelkezés kapcsán. A dátum azért is nagyon fontos, mert ekkor kifejezetten a kapcsolt részekre vonatkozóan erősítették meg az oklevelet. Az előadásból kiderült, hogy a partiumi prédikátorokban élt a nemesi tudat, amelyet törvényesen nem is kérdőjeleztek meg, ugyanakkor leszármazottaik esetében adott körülmények között már felmerülhetett ez a probléma.

A konferencia keretein belül került sor a DOSz (Doktoranduszok Országos Szövetsége) Történelem- és Politikatudományi Osztálya által meghirdetett *DOSz Café* elnevezésű programsorozat első rendezvényére, amely a „*Tündérvölgy*” *büvöletében. Beszélgetések az Erdély kutatás régi és új perspektíváiról* címet viselte. A kerekasztal-beszélgetés felkért hozzászólói Buzogány Dezső,

Dáné Veronka, Jeney-Tóth Annamária, Papp Klára és Sipos Gábor voltak. A moderátor feladatkörét Nagy Dóra – a Debreceni Egyetem Történelmi- és Néprajzi Doktori Iskolájának II. éves hallgatója – töltötte be.

A kerekasztal első szakaszában a jelenlévők a koraujkori Erdély-kutatás kezdeteiről beszélgettek. Sipos Gábor utalt arra, hogy a magyar történetírás korai szakaszában Erdély nem választható külön a magyar történelem általános vizsgálatától. Azon belül, mintegy integrált formában volt jelen és majd csak később vált a történetírásunk ebből a szempontból specifikusabbá. Mindemellett azonban Sipos Gábor fontosnak tartotta kiemelni, hogy a 19. századra jellemző nemzeti-romantikus történetírói iskola ettől függetlenül rendkívüli módon érdeklődött az erdélyi vonatkozású témák iránt, hiszen azok összekapcsolhatóak voltak a klasszikus értelemben vett kuruc-labanc felfogással és annak a történeti munkákban való érvényre juttatásával. Szó esett arról is, hogy az irodalmi alkotások – például Jókai Mór vagy Móricz Zsigmond művei – milyen módon befolyásolták a hagyományos Erdély-képet, valamint arról, hogy a korabeli forrásközléseknek és kiadványoknak milyen szerepük volt a Bethlen Gábor uralkodásáról kialakult gondolkodásmód formálódásában. Barta János, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének professzor emeritusa – éppen Bethlen megítélése kapcsán – Szekfű Gyula és Rugonfalvi Kiss István vitáját emelte ki, amely véleménye szerint mind a mai napig hatással van a fejedelem értékelésére. Papp Klára pedig azt az álláspontot képviselte, hogy az alapvető cél a felsorolt példákban származtatható elfogult látásmód megszüntetése, amit kizárólag korrekt és alapos kutatások révén lehet megvalósítani.

A beszélgetés során felmerült másik fontos kérdés az Erdély-kutatás intézményesült formáinak áttekintése volt. A hozzászólók sorát ismét Sipos Gábor nyitotta meg, aki bemutatta a Kolozsvár székhellyel működő Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét. Úgy vélte, hogy bár kutatócsoportok természetesen vannak, valójában azonban az Erdélyi Múzeum-Egyesület mellett nem beszélhetünk az Erdély-kutatás terén más konkrét intézményről.

A kérdéshez kapcsolódóan Buzogány Dezső az erdélyi egyháztörténeti vizsgálatokról értekezett. Hangsúlyozta, hogy míg a 16–17. századi egyháztörténeti kérdések terén nagyon alapos összefoglaló munkák születtek, a 18.–19. század vonatkozásában komoly hiányosságok érzékelhetők. Ennek pótlása érdekében jött létre a Pokoly József nevet viselő Társaság, amely az újkori erdélyi egyháztörténeti kérdések feldolgozására szakosodott. Ezt követően Jeney-Tóth Annamária és Dáné Veronka számolt be a Debrecenben zajló munkáról. Hangsúlyozták a Debreceni Egyetem és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem között mintegy húsz éve fennálló együttműködés fontosságát, amely nagymértékben hozzájárult a korábbi kutatások sikereihez is. Papp Klára pedig hozzátette, hogy bár a történeti kutatások szempontjából rendkívül fontos a fennmaradt forrásanyagok összegyűjtése és rendezése, nem szabad megfélemlkezni a levéltárakban lévő, de még mindig feltáratlan anyagokról sem. Ezeken belül is a nagybirtokos családok

uradalmainak tanulmányozását szorgalmazta, amelyek véleménye szerint értékes kiegészítést adhatnak a korabeli gazdaság- és társadalomtörténeti aspektusok komplexebb értelmezéséhez. A hozzászólók utaltak a más intézményekben (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) folyó kutatásokra és az együttes pályázatokra is. Kármán Gábor, az MTA Történettudományi Intézet tudományos munkatársa pedig beszámolt az ELTE-n és a Történettudományi Intézetben jelenleg is folyó kutatásoktól.

A kerekasztal-beszélgetés utolsó szakaszában a közönséget alkotó doktoranduszok is lehetőséget kaptak arra, hogy feltegyék saját kérdéseiket. A hallgatók arra szeretettek volna választ kapni, hogy van-e utánpótlása a jelenleg aktív kutatógárdának, akik később folytathatják az ő munkásságukat. A felkért hozzászólók egyöntetűen pozitívan nyilatkoztak erről a kérdéstről. Véleményük szerint a fent említett intézmények és kutatócsoportok figyelmet fordítanak egy olyan fiatal történészgeneráció kinevelésére, amely képes lesz a már megkezdett úton tovább haladni.

Összességében a konferenciát hiánypótlónak kell tekintenünk, hiszen – mint ahogyan azt már a beszámoló elején említettük – Bethlen Gábor egyházpolitikáján keresztül számos kérdést tudott tisztázni, de újakat is felvetett, inspirációt nyújtva a további kutatásokhoz. A konferencia nyugodtan tekinthető nemzetközinek, hiszen az egyháztörténet és a Bethlen-kori történelem hazai kutatói mellett jeles történészek érkeztek határainkon túlról, Romániából és Szlovákiából is. A szervezők tervei szerint a tudományos konferencia előadásaiból összeállított tanulmánykötet 2014-ben jelenik meg.